

Олександра Рожина

Завдячує древнім наставникам: античність у духовній культурі Гете

У статті розглядається еволюція сприйняття античності у філософсько-естетичній концепції Гете. Показано, як, невдоволений німецькою дійсністю, у пошуках гармонії й краси, письменник звертався до пам'яток класичної давнини, у яких він бачив найвище образне втілення людяності й простоту досконалості. Навчаючись у давніх греків й римлян, Гете закликав своїх сучасників звертати свій талант до живої дійсності, щоб «по-новому» завершувати те, що розпочали «по-античному».

Ключові слова: Гете, міф, міфологія, класична давнина, античний.

Творча думка Гете увібрала тисячолітню історію життя, культури, філософії і політики людства, духовні пориви, надії і розчарування багатьох поколінь. «Своїми творами я ніяк не зобов'язаний власній мудрості, але тисячам предметів, тисячам людей, які позичали мені матеріал» [9:624], – говорив Гете Еккерману.

Одним із джерел інтелектуальної культури німецького просвітника була античність.

Пістет Гете перед античністю помітив після знайомства з ним Ф. Шиллер. Будучи закинутим у «світ північної творчості» [8:306], – писав він, – «...переможний, пануючий над своїм матеріалом геній...» [8:306] Гете, «...завдяки знайомству з грецькою природою» [8:306], силою мислення відшкодував його «...уяві те, чого... не давала дійсність і в такий спосіб раціональним шляхом зсередини...» [8:306] створив Елладу.

Гете погодився з цією проникливою оцінкою Шиллера його особистості. «Я багато чим зобов'язаний грекам» [9:270], – зізнався він якось у розмові з Еккерманом. «Я з юного віку намагався освоїтися з духом грецької думки, і гідні люди говорять, начебто це певною мірою мені й удалося» [3:472]. «У цьому своєму прагненні ось уже упродовж п'ятдесятих років я просуваюся вперед і ніколи в дорозі не випускав зі своїх рук дороговказної нитки» [3:472].

Знайомство з античністю почалося в Гете в дитячі роки. У сім років домашній учитель Якоб Готліб Шербіус почав навчати хлопчика латинській і грецькій мовам.

Задля поглиблення своїх знань із мов (трьох давніх і чотирьох нових іноземних) Гете в тринадцять років пише епістолярний роман. Його герої – сестра і брати – ведуть між собою листування різними мовами, у тому числі латинською і грецькою.

У міру змужніння в юнакові увесь час росло і міцніло «...переконання в необхідності вивчати стародавні мови...; з літературного хаосу мені уяснилось, що вони зберегли в собі всі зразки словесних мистецтв і все найгідніше, що будь-коли знали люди» [2:192].

Гете почав ретельно вивчати латинь, «...тому що її зразкові твори, – як писав він, – нам ближче, до того ж ця мова, нарівні із найчудовішими оригінальними витворами, знайомить нас також і з творами всіх часів і народів у перекладах і працях великих учених» [2:192].

Навчаючись у Страсбурзькому університеті, Гете настільки вправно оволодів латинню, що незабаром зміг написати нею дисертацію з юриспруденції і захистити її.

«...Нетерпляча спрага знань, – розповідав Гете в автобіографії, – вабила мене усе далі: я з головою занурився в історію стародавніх літератур...» [2:191].

У батька майбутнього поета були «...прекрасні голландські видання латинських авторів... і безліч книг про пам'ятники римської епохи, а також про мистецтво судових ораторів» [2:50], і юнак старанно штудював їх.

Події античної історії розквітчували йому «...усілякими сказаннями, легендами і курйозами» [2:55]. «*Acerra philologica*» («Філологічна кадильниця») – збірник із вибраними уривками з давніх авторів.

Душа Гете «неухильно тяглася» [2:390] до правдивого, і його «...почуття прекрасного було захищено деякою чудодійною силою» [2:390] проти «...далеких від мистецтва примар...» [2:390] і туманних видінь. Познайомившись із «Еддою», індійськими сказаннями і «Піснями Оссіана» Макферсона, Гете так і не зміг їм «...відкрити доступ у свій поетичний світ» [2:389]. «...Ці безформні чи такі, які прийняли дуже вже безглузду форму, чудовиська, з погляду поезії мене не задовольняли...» [2:390], – писав він. «Як сильно вони не розбурхували мою фантазію, чуттєвому спогляданню вони все-таки не піддавалися, тоді як грецька міфологія була перетворена найбільшими художниками світу в зримі образи, такі, що легко сприймаються, що і донині товпляться перед нашими очима» [2:389].

У грецькій міфології Гете бачив «...найвище образне вираження і втілення найбільш плідної і чистої людяності...» [3:564], що, на його

думку, заслуговує на більшу увагу, ніж «...потворне чортівиння і відьмарство...» [3:564], що розвинулися в «...похмурі застрашливі епохи...» [3:564]. Античні поети, писав він у статті «Аллеманські вірші» (1803), оживляють неживу природу за допомогою ідеальних образів, замінюючи дерева, скелі, джерела божественними істотами. Більше за все його захоплювала «...краса уявлення стародавніх про смерть і сон, як про двох братів, схожих один із одним, як те і личить Менехмам» [2:244]. У цьому, на його думку, полягав для нього «найвищий тріумф краси» [2:244].

Прочитавши в прозаїчному перекладі «Гомеровий опис підкорення Троянського царства», поміщене в сьомій частині «Нового зібрання розповідей про дивовижні мандрівки» І. М. фон Лоєна, надзвичайно вразливий, наділений багатою фантазією Вольфганг почав складати казки, які він розповідав своїм приятелям. У другій книзі мемуарів «Поезія і правда» Гете подає одну з таких казок «Новий Паріс», дійовими особами якої були грецькі герої і боги.

«Прекрасна, істинно поетична думка» [2:460] про створення людини не вседержителем, а титаном у грецькому міфі про Прометея, надихнула Гете на створення драматичної поеми, що залишилася незавершеною. Згадуючи про цю роботу, він писав: «Міф про Прометея ожив у мені. Стару одіж титана я перекроїв на свій зріст і без подальших роздумів узявся писати п'єсу про розлад Прометея з Зевсом та іншими новими богами, що виник через те, що Прометей власноруч створював людей, при сприянні Мінерви оживляв їх і, нарешті, заснував третю династію» [2:460].

У давньогрецькій міфології Прометей – син титана Япета. Після того, як Зевс сховав вогонь від людей, Прометей вкрав його з Олімпу і приніс на землю, за що був жорстоко покараний. У Гете Прометей є сином бога Зевса, через що конфлікт набуває форми боротьби батька і сина як виразників старого і нового світоглядів. В образі Прометея Гете втілює активний творчий початок, як це було характерно для рецепції усього століття Просвітництва. З іншого боку, Прометей, який бореться проти Зевса, повстає проти деспотизму і стає носієм протесту проти насильства.

Німецький поет указував на діаметральну протилежність його образу Прометея Сатані з «Загубленого раю» Д. Мільтона. «Сатана Мільтона, надто зухвало ним зображений, завжди залишається в накладі через підлеглість свого положення, адже він прагне тільки зруйнувати дивовижне творіння верховного божества. Прометей же, навпаки, у виগ্রаші, так як він формує і діє на зло небожителям» [2:460].

Переосмисливши класичний переказ, Гете створив гімн на славу мужності, величі і сили людини, його непохитної волі й енергії душі, що

рветься до свободи. Так поет-штюрмер, спираючись на античність, у специфічній художній формі виразив свій радикальний протест проти влади.

У вірші «Ільменау» (1783), написаному з нагоди дня народження Карла Августа, веймарського герцога, Гете знову звернувся до образу Прометея. Образ античного титана, що у період «Бурі і натиску» був для нього символом боротьби за волю, тепер осмислюється по-іншому. Прометей засмучений тим, що його священний вогонь, запалений ним у людях, не приніс їм блага. Від бур і гроз він перетворився на «небезпечний жар», що поет відкидає, вбачаючи в законності й освіченому абсолютизмі головний засіб досягнення суспільної гармонії.

Подібно до того, як у штюрмерівському дусі було переосмислено Гете грецьку легенду про Прометея, таким же перетвореним виявився в його трактуванні і міф про Ганімеда. Безвольна жертва егоїстичної примхи Зевса в античній міфології, Ганімед німецького поета репрезентує його пантеїстичні погляди на світ у дусі Спінози. У ліричних образах Ганімеда і Зевса в оригінальній поетичній формі Гете виразив просвітницьку філософську ідею взаємозв'язку людини з Всесвітом.

Почавши писати вірші в десять років, Гете постійно вивчав поезію своїх попередників. Під впливом «солодкозвучного Анакреона» він пише в Лейпцизі галантні вірші в стилі рококо, що прославляли любов, скороминучі насолоди і легке витончене життя. Вони склали перший друкований збірник віршів Гете-студента «Нові пісні, покладені на музику Теодором Брайткопфом» [1:37–38]. Згодом, оцінюючи загальне захоплення німецьких поетів Анакреонтом, Гете в сьомій книзі «Поезії і правди» назве його «анакреонтичним базіканням»: «Безліч посередніх умів у край заколисали мертві брижі анакреонтичного базікання» [2:214].

Т. Шарипіна звертає увагу на забутий критикою і читачами фештшпіль Гете «Пандора». До написання цього твору німецького письменника спонукали роздуми про відповідність дійсності ідеалам Великої французької революції і шляхи соціального прогресу людства.

На основі давньогрецького сюжету про Пандору Гете створив «...діаметрально протилежний варіант, антиміф» [7:42]. Якщо в образі Пандори письменник, відповідно до концепції просвітницького гуманізму, втілює свою мрію «...про можливе відродження і повернення гармонії і краси» [7:43], то тема Прометея, відзначає Т. Шарипіна, «як не парадоксально» [7:42], «...вирішується письменником у традиціях Гесіода» [7:42]. Героїчний образ титана подано Гете в зниженому, приземленому плані. У суперечці про Пандору Прометея і Епіметея, що вирішується на користь останнього, на думку російського літературознавця, перед нами наявне «...протиставлення активного героя-прагматика, гібриста і носія вінкельманівської концепції споглядального стоїцизму» [7:43].

На складність постановки морально-філософських проблем у фест-шіплі звернув увагу К. Е. Шубарт. На його думку, Гете, трансформувавши античний міфологічний сюжет, об'єднав у «Пандорі» «...усе, про що окремо говориться у «Вертері», «Вільгельмі Мейстері», «Фаусті» [9:77].

Сильне враження на Гете справив Піндар. Невдоволений німецькою дійсністю, він відчував неможливість застосування своїх здібностей і сил у реальному житті. Еклектизм почуттів і думок переповнював юнака, надія і страх змінювали один одного в його душі. У Піндара молодий штюрмер знаходить думки, що «давали йому сміливість» [4:211] побачити в собі поетичний талант і відчутти підтримку в творчості.

Під впливом античного поета Гете верлібром створив вірш «Пісня мандрівника в бурю» (1772). Образ Піндарової колісниці став у нього уособленням самоствердження, свого «я». За допомогою цього образу виражає свою життєву позицію Егмонт у трагедії «Егмонт», його словами закінчив свої мемуари «Поезія і правда» Гете: «Дитя! Дитя! Досить! Немов бичовані незримими духами часу, мчать сонячні коні легку колісницю долі, і нам залишається лише твердо і мужньо керувати ними, звертаючи то вправо, то вліво, щоб не дати колесам там наштовхнутися на камінь, тут зірватися у прірву. Куди ми несемося, хто знає? Адже навіть мало хто пам'ятає, відкіля він прийшов» [2:558].

У трагедії «Фауст» Гете з повною поетичною волею переробляє давньогрецькі міфи, і вони стають під його пером засобом яскравої художньої виразності. Плутарх, у якого Гете вчитав переказ про те, що «...у Давній Греції на матерів дивилися як на богинь» [9:337], наштовхнув його на створення нового міфу, що, «...хоча б почасти, наближається до великої таємниці природи і який сміливо можна поставити в один ряд із кращими з-поміж тих, що коли-небудь були створені» [9:338].

У збірнику фарсових п'єс «Нововідкрите морально-політичне дійство» (1774) і літературній сатирі «Боги, герої і Віланд» (1774) Гете використав античну міфологію з новою метою – пародійного зображення дійсності й своїх сучасників.

Гете багато разів із «захопленням» [9:408] читав роман пізньогрецького письменника Лонга «Дафніс і Хлоя», у якому, на його думку, «...розум, майстерність і смак досягли... таких вершин, що доброму Вергілію довелося дещо потіснитися» [9:408].

Високу оцінку критик давав творам давньогрецьких трагіків Есхіла, Софокла й Евріпіда, які «...чистою простотою досконалості...» [3:337] будили в душах благородні почуття.

На основі давньогрецького сказання про Іфігенію, використаному вже двічі Евріпідом, Гете створив символічну драму «Іфігенія в Тавриді», в якій він проголосив духовне відновлення людини основним засобом перетворення дійсності. Твір знаменував собою не тільки «...пово-

рот у світосприйманні письменника...» [7:28], але одночасно був і втіленням основ веймарського класицизму з його тяжінням до великих етичних конфліктів.

«Метаморфози» Овідія наповнили його «...цілою масою картин, подій, значних і оригінальних образів» [2:55]. Маючи з дитинства звичку «...заучувати напам'ять початки книг чи окремих частин творів...» [2:135], він так само вчинив і з Овідієвими «Метаморфозами».

Згодом «улюбленого свого поета» [2:306], який мав знання «чудові» проникати в «...потаємні куточки людської душі і її пристрастей...» [2:268], Гете буде ревно захищати в суперечках із Гердером, завіряючи, що «...нічого не може бути приємніше для юнацької фантазії, ніж перебувати в цих радісних краях разом із богами і напівбогами, бути свідком їхніх пристрастей і вчинків...» [2:306].

Очевидно, під впливом «Метаморфоз» Овідія Гете назвав свою першу роботу на природничу тему про причини і сутність процесу метаморфоз у рослинах «Метаморфозою рослин» (1790). Таку ж назву «Метаморфоза рослин» він дав елегії, в якій в образній поетичній формі виклав своїй дружині Крістіані Вульпіус результати своїх багаторічних спостережень над ростом і розвитком рослин. Назвою Овідієвої поеми Гете скористався й у вірші «Метаморфоза тварин», де він підкреслив доцільність усіх створених природою створінь.

Гете читав і перерахував «тріумвірів» римської любовної лірики – Катулла, Тібулла і Проперція. Зі схваленням зустрів він намір свого друга-перекладача К. Л. фон Кнебеля познайомити німців із їхньою еротичною поезією.

Під впливом зразків любовної лірики давньоримських поетів Гете в 1790 р. після повернення з Італії і знайомства з Крістіаною Вульпіус створив віршований цикл «Римські елегії». Використавши античний розмір – елегійний дистих, він зумів наблизити класичну давнину до сучасної епохи.

У полеміці з літературними супротивниками, що трималися за віджиле і перешкоджали новому в німецькому мистецтві, Гете і Шиллер у 70-і роки написали біля тисячі сатиричних епіграм. «Такі підперчені «подарунки гостям» колись роздавав римський поет Марціал – епіграми, повні іронії й чудових «родзинок» [5:129]. Восени 1796 року побачив світ «Альманах муз» із великою кількістю тематично різноманітних ксеній, що таврували ганьбою порочні явища того часу або проголошували в афористичній формі загальнолюдські істини.

У 1790 році Гете вдруге відвідав Італію. Квітень і травень, проведені у Венеції, викликали в нього своєрідний поетичний відгук – появу «Венеціанських епіграм». Якщо під час першої подорожі Гете вразила чарівна краса південної країни і прекрасні твори мистецтва, то цього

разу йому впала в око неприваблива італійська дійсність. Враження німецького поета знову були відлиті в класичну форму, але різке і саркастичне звучання віршів свідчило про те, що тепер він наслідував уже не римських ліриків, а сатирика Марціала.

Простежуючи розвиток давньоримської літератури в наступний після епохи Августа період, коли «...тиранія проганяла оратора з площі в школу, а поета заганяла у його внутрішній світ...» [3:460], Гете подумки звертався до Персія, поета імперії Нерона. Різко бичуючи зніженість римської знаті, відсутність у неї серйозних життєвих інтересів, жадібність і користолюбство, Персій «...своє гірке невдоволення оповивав у таємничі пророцтва...» [3:460]. Використовуючи переривчастий, заповнений несподіваними метафорами і порівняннями стиль, він «...у похмурих гекзаметрах висловлював свій відчай» [3:460].

Із юнацьких років у Гете склалося високе уявлення про Рим: «...дивне, неповторне єднання міста, готового знехтувати усіх – ворогів, друзів і навіть співгромадян – заради того, щоб стати центром світу. Такі погляди характерні для кожного шляхетного римлянина. Такі ж і римлянки. Ми так звикли до Лукрецій і Клелій, до Порцій і Аррій з їхніми чеснотами...» [3:370–372].

У бесіді з Еккерманом 15 жовтня 1825 року Гете, скаржучись на літературну критику того часу, що позбавляє читачів «...того великого і важливого, що було б нам дуже корисно» [9:162], апелював до древніх римлян: «Дотепер людство вірило в героїчний дух Лукреції, Муція Сцеволи, і ця віра зігривала і надихала його. Але тепер з'явилася історична критика, яка стверджує, що цих людей ніколи і на світі не було, що вони не більш як фікція, легенда, породжена високим патріотизмом римлян. А навіщо, запитується, нам така убога правда! Якщо вже у римлян вистачило розуму їх вигадати, то треба б і нам мати його настільки, щоб їм вірити» [9:162–163].

У творчості Гете літературні традиції гармонійно поєднувалися із засвоєнням світової філософської думки. Він добре знав античних класиків Арістотеля, Платона, Ціцерона, Квінтіліана. Вони ввели його в багатий творами мистецтва світ, розкрили заслуги великих поетів і ораторів і спонукали вивчати внутрішню і зовнішню природу.

Багато чим у своєму світорозумінні Гете був зобов'язаний філософові природи і поетові стародавнього Рима Лукрецію. Роки життя Лукреція – період кризи полісної ідеології в Римі, коли представники верхніх і середніх шарів, стомлені політичною боротьбою і громадянською війною, шукали «заспокоєння в епікурейській безтурботності» [6:331]. Оскільки від Епікура збереглося дуже мало, найбільш повний виклад його філософське вчення одержало в поемі Лукреція «Про природу речей». У ній Лукрецій виступив не тільки як філософ-просвітитель, який

викладає «найскладніші, найтемніші проблеми» [3:462], але і як творець римської поезії високого стилю, що веде «у країну найглибших таємниць» [3:462] своїми сміливими, свіжими художніми образами і картинами. «...Давній оригінал, сповнений думок і сумнівів» [3:462], за оцінкою Гете, «...чудовий як пролог до історії християнської церкви» [3:462], як твір, «гідний загальної уваги» [3:462].

«Така важлива спадщина стародавності» [3:460] стала доступною німецькому читачеві завдяки «надзвичайно» [3:460] вдалому перекладу філософа і поета Кнебеля. «...Дослідження мого друга...» [3:460], – писав Гете, – «...дуже допомогли і моєму розумінню» [3:460].

У формуванні духовної культури Гете роль античності неоціненна. Про це із вдячністю відзначав і він сам: «...Хто в юності навчався і виховувався у греків і римлян, уже ніколи не стане заперечувати свого деякою мірою античного походження, а навпаки, буде вдячно визнавати все, чим він зобов'язаний древнім наставникам, навіть і тоді, коли його розвинений талант нестримно звернеться до живої сучасності і він, сам того не усвідомлюючи, буде завершувати зовсім по-новому те, що розпочав по-античному» [3:444].

Література

1. Аникст А. А. Творческий путь Гете / А. А. Аникст. — М. : Худож. лит., 1986. — 544 с.
2. Гете И. В. Из моей жизни. Поэзия и правда / И. В. Гете; [пер. с нем. Н. Ман]. — М. : Худож. лит., 1969. — 608 с.
3. Гете И. В. Об искусстве [пер. с нем.] / И. В. Гете; [сост., вступ. ст. и примеч. А. В. Гульги]. — М. : Наука, 1975. — 623 с.
4. Конради К. О. Гете. Жизнь и творчество : в 2 т. Т. 1. Половина жизни / К. О. Конради; [пер. с нем. Н. Берновской и др.; предисл. и общ. ред. А. Гугнина]. — М. : Радуга, 1987. — 592 с.
5. Конради К. О. Гете. Жизнь и творчество : в 2 т. Т. 2. Итог жизни / К. О. Конради ; [пер. с нем. Н. Берновской и др.; предисл. и общ. ред. А. Гугнина]. — М. : Радуга, 1987. — 648 с.
6. Тронский И. М. История античной литературы / И. М. Тронский — М. : Высш.шк., 1983. — 464 с.
7. Шарыпина Т. А. Проблемы мифологизации в зарубежной литературе XIX—XX вв. : материалы спецкурса / Т. А. Шарыпина — Н.-Новгород : ННГУ, 1995. — 114 с.
8. Шиллер Ф. Собр. соч. : в 7 т. / Ф. Шиллер. — М. : Худож. лит., 1957. — Т. 7. — 540 с.
9. Эккерман И. П. Разговоры с Гете в последние годы его жизни / И. П. Эккерман; [пер. с нем. Н. Манн; вступ. ст. Н. Н. Вильмонта; коммент. и указ. А. Аникста]. — М. : Худож. лит., 1986. — 669 с.

Рожина А. Д.

Обязан древним наставникам: античность в духовной культуре Гете

В статье рассматривается эволюция восприятия античности в философско-эстетической концепции Гете. Показано, как неудовлетворенный немецкой действительностью, в поисках гармонии и красоты, писатель обращался к памятникам классической древности, в которых он видел наивысшее образное воплощение человечности и простоту совершенства. Учась у древних греков и римлян, Гете призывал своих современников обращать свой талант к живой действительности, чтобы «по-новому» завершать то, что начали «по-античному».

Ключевые слова: Гете, миф, мифология, классическая древность, античный.

Rozhina A. D.

Indebted to ancient mentors: antiquity in Goethe spiritual culture

The paper describes the evolution in the perception of antiquity in Goethe's philosophical and aesthetic conception. It is demonstrated how unsatisfied with German reality, being in search of harmony and beauty, Goethe turned to classical antiquities that were the best figurative implementation of humanity and simplicity of perfection. Learning from the ancient Greeks and Romans, Goethe called on his contemporaries to convert their gift in order to complete «in a novel way» what they started «in an ancient way».

Key words: Goethe, myth, mythology, antiquity, antique.